
Sociālā atstumtība un nabadzība: situācijas izvērtējums Latgalē

prof. Vladimirs Meņšikovs

Apalā galda diskusija Latgales reģionā

2010. gada 26.februārī

Vēlme cīnīties pret sociālo atstumtību un nabadzību

1998. gadā Latvijas valdība pasludināja savu vēlmi apkarot nabadzību un sociālo atstumtību. Šī politiskā griba izpaužas Kopējā sociālās iekļaušanas memoranda pieņemšanā. 2003. gadā 18. decembrī Dagnija Staķe, LR Labklājības ministre, Briselē parakstīja šo memorandu, apliecinot Latvijas valdības vēlmi cīnīties pret nabadzību un sociālo atstumtību.

Kā var definēt sociālo atstumtību?

To iespējams traktēt kā sociālās sakļaušanās, sasaistes zudumu. Atstumtības izpausme ir sabiedrības locekļu nevarība izmantot esošās iespējas. Šā negatīvā procesa dēļ cilvēki paliek ārpus resursu sadales mehānisma, ārpus varas attiecībām, ārpus kultūras un identitātes.

Atstumtības apkarošanas 3 pieejas

- **Pārdales izlīdzinošā** (egalitārā) **pieeja**, galvenais ar ko jācīnās, ir nabadzība. Cīņas instruments ir ienākumu palielināšana.
- **Sociālās integrācijas pieeja**, kura koncentrējas uz darbaspēka iesaistīšanu darba tirgū.
- **Morāles pieeja**, kura aplūko nabadzības un sociālās atstumtības morālos un kultūrās cēloņus. Īpaša loma tiek pievērsta atkarības riska veidošanai: pēc iespējas ilgāk izmantot palīdzību no citiem – vai nu tā būtu valsts, vietēja kopiena vai radnieki - tā vietā, lai pilnībā integrētu sabiedrībā un darba tirgū.

Kā īsti atstumtajiem trūkst?

Katra no pieejām atšķiras ar uzskatu par to, kā īsti atstumtajiem trūkst. Vienkāršoti var teikt, ka **pārdales pieejā** atstumtajiem trūkst naudas, **sociālās integrācijas pieejā** - viņiem nav darba, savukārt **morālās pieejas** skatījumā atstumtajiem nav morāles.

Sociālās atstumtības reģionālā dimensija

Latvija ir valsts, kur no visām Eiropas Savienības dalībvalstīm ir vislielākā asimetrija starp reģioniem. Ļoti būtiski, ka par pēdējo 20 gadu laikā tāda asimetrija ar katru gadu palielinās. Ir izstrādāti plāni kā to samazināt, ir speciālās valsts institūcijas, kas ir atbildīgas par to, ir liela uzmanība šādiem jautājumiem no pētnieku un žurnālistu puses, bet reāla situācija ar katru gadu paliek arvien sliktāka.

Par teritorijas attīstības vērtēšanas kritērijiem

Latvijā veikto pētījumu rezultātā par teritoriju attīstības vērtēšanas kritērijiem tika izstrādāta vispārēja metodika teritoriju attīstības vērtēšanai, standartizējot un sverot vairākus objektīvus ekonomiskos un demogrāfiskos rādītājus.

TAI rādītāji

Piemēram, reģiona attīstības indeksa aprēķināšanai tiek izmantoti šādi rādītāji: IKP uz vienu iedzīvotāju, bezdarba līmenis, iedzīvotāju ienākumu nodokļa lielums uz vienu iedzīvotāju, nefinanšu investīcijas uz vienu iedzīvotāju, iedzīvotāju blīvums, demogrāfiskās slodzes līmenis, pastāvīgo iedzīvotāju skaita izmaiņas, ekonomiski aktīvo uzņēmumu un uzņēmējsabiedrību skaits uz 1000 iedzīvotājiem. Par attīstības indeksa salīdzināšanas bāzi ir pieņemta 0, ja indeksa lielums ir robežās no 1 līdz 2, attīstība tiek vērtēta kā laba, no 2 līdz 3 – ļoti laba, no –1 līdz –2 – slikta un no –2 līdz –3 – ļoti slikta; ja attīstības indekss pārsniedz 3 vai nesasniedz –3, attīstība tiek vērtēta kā ekstremāla.

Rīgas reģions jau sen ir līderis

Pēc sociāli ekonomiskās attīstības jeb svērtā attīstības indeksa Rīgas reģions jau kopš 20. gadsimta 90. gadiem ir neapstrīdams līderis un pārlicinoši apsteidz pārējos reģionus. Pēc 2007. gada datiem, Rīgas reģiona attīstības indekss bija 0,999. Visiem pārējiem reģioniem – dažāda lieluma negatīvi skaitļi (sk. 1. tabulu).

Latvijas statistisko reģionu svarīgākie sociāli ekonomiskie rādītāji

	Latvija kopumā	Rīgas reģions		Vidzemes reģions	Kurzemes reģions	Zemgales reģions	Latgales reģions
		Rīga	Pierīga				
Teritorijas attīstības indekss plānošanas reģionos, 2007		0,999		-0,853	-0,647	-0,516	-1,267
IKP uz vienu iedzīvotāju, 2006, Ls	4 882,84	9 272,00	3 258,00	2 632,00	3 390,00	2 635,00	2 236,00
Darba meklētāju īpatsvars ekonomiski aktīvo iedzīvotāju kopskaitā, 2007, procentos	6,3	5,9	5,1	6,8	5,4	6,6	8,2
Nefinanšu investīcijas uz vienu iedzīvotāju, 2007, Ls	1482,38	2926,24	2443,29	1168,19	1507,16	1286,13	792,2
Strādājošo bruto darba samaksa, 2007, Ls	398	452	382	309	334	325	277
Ekonomiski aktīvo uzņēmumu skaits uz 1000 iedzīvotājiem, 2007	57	68	49	60	55	50	48

Latgales reģiona sociāli ekonomiskā atpalcība

1994. gadā Latgales iedzīvotāji veidoja 16 % no Latvijas iedzīvotāju kopskaita. Savukārt rūpnieciskās produkcijas apjoms Latgalē bija tikai 10,9 % no valstī saražotā. Minētajā gadā vidējā neto darba alga Daugavpilī bija 55,3 lati, Rēzeknē – 51,8 lati, Rīgā – 68,0 lati, bet Ventspilī – 118,0 lati (vidēji valstī – 60,3 lati). 21. gadsimta sākumā situācija vēl vairāk pasliktinājās. 2006. gadā Latgale dzīvoja 15,8 % Latvijas iedzīvotāju, bet rūpnieciskās produkcijas kopapjoms veidoja tikai 6,6 % no valstī saražotā.

2.tabula.

Iekšzemes kopprodukts reģionos (pavisam, īpatsvars procentos)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Rīgas reģions	55.4	54.5	57.7	56.1	58.1	57.3	55.3	54.4
Pierīgas reģions	10.2	10.3	10.1	10.1	9.7	11.1	13.1	12.3
Vidzemes reģions	6.1	6.0	6.2	6.4	6.4	6.2	6.6	6.7
Kurzemes reģions	13.1	12.6	11.2	11.9	11.9	10.7	10.3	10.3
Zemgales reģions	7.3	7.1	6.9	7.2	6.5	7.0	7.2	8.0
Latgales reģions	7.9	9.4	7.8	8.3	7.4	7.6	7.4	8.2

1996.g.- IKP Rīgas reģionā - 54,3%

Avots: http://www.csb.gov.lv/csp/search/?section_search=somthn&searchText=IKP

Latgale – bezdarbnieku skaita *“vadošā” teritorija*

Latgale stabili ieņem “vadošo” vietu Latvijā bezdarba līmeņa ziņā. 2009. gada novembrī zemākais bezdarba līmenis Latvijā reģistrēts Tukuma rajonā – 11,3 %, Rīgas pilsētā – 11,5 %, Ventspils rajonā – 11,4%. Savukārt augstākais bezdarba līmenis kārtējo reizi reģistrēts Latgalē: Rēzeknes rajonā – 31,6%, Ludzas rajonā – 27,3 %, Rēzeknes pilsētā – 22,6 %, Balvu rajonā – 22,3%.

Nabadzība Latgalē

Arī nabadzība, kas ir viena no mūsdienu Latvijas sāpīgākajām problēmām, Latgalē izpaužas asāk nekā citos reģionos. Sociālekonomiskās situācijas izvērtējumā mūsdienās plaši izmanto nabadzības riska rādītāju. Nabadzības riskam ir pakļauti visi, kuru ienākumi mazāki par 60 % no vidējiem ienākumiem uz vienu iedzīvotāju attiecīgā valstī. Ar ienākumiem jāsaprot mājsaimniecības rīcībā esošie kopējie ienākumi, kas dalīti ar visu mājsaimniecības locekļu skaitu.

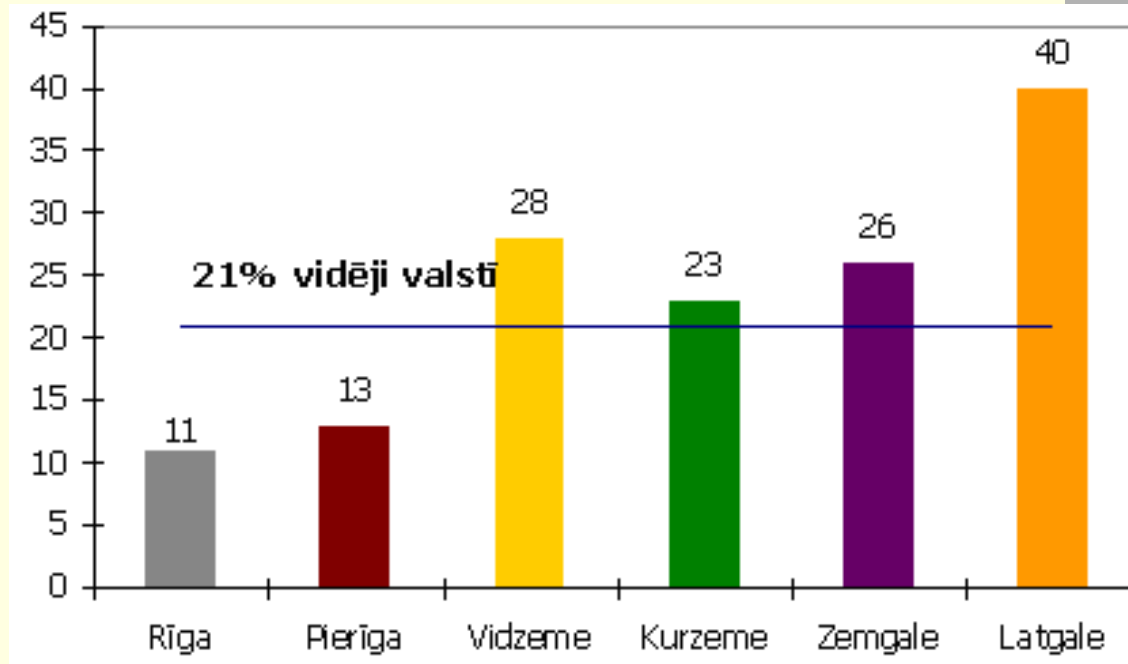
Nabadzības riski Latvijā

Piemēram, nabadzības riska sliekšnis vienas personas mājsaimniecībai 2007. gadā bija 117 latu mēnesī, bet mājsaimniecībai, ko veido divi pieaugušie ar diviem bērniem, kas jaunāki par 14 gadiem (ņemot vērā ekvivalento patērētāju skaitu mājsaimniecībā) – 245 lati.

Nabadzības riskam Latvijā ir spilgti izteiktas reģionālās atšķirības. Visaugstākais nabadzības riskam pakļauto iedzīvotāju īpatsvars ir Latgalē, viszemākais nabadzības risks ir galvaspilsētā un Pierīgas reģionā (sk. 1. attēlu).

1.attēls.

Nabadzības riska indekss Latvijā un tās reģionos 2007. gadā (procentos)

Nabadzības riska indekss 2007. gadā laukos bija 33%, kas ir divas reizes lielāks nekā pilsētās (16%).

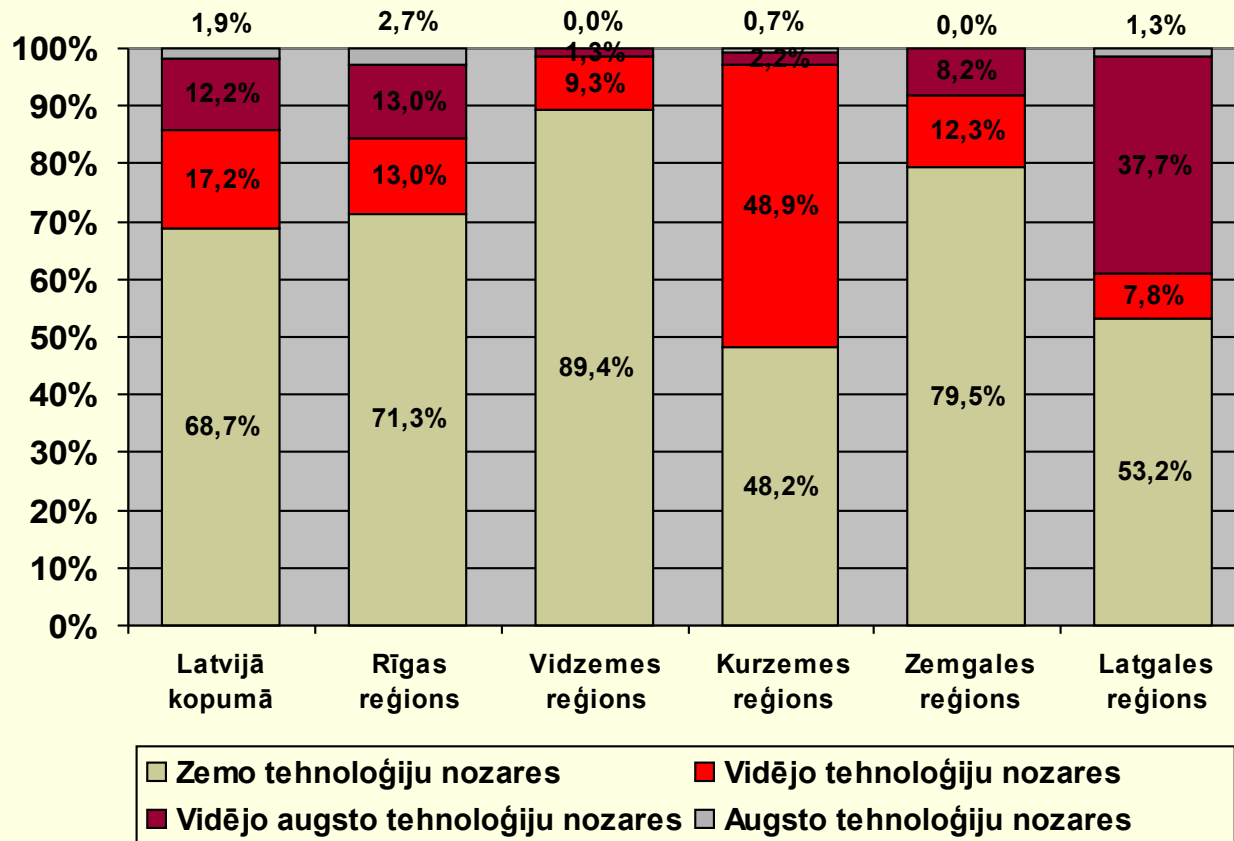
Visās Eiropas Savienības dalībvalstīs par nabadzības riska sliekšni pieņem 60% no ekvivalento rīcībā esošo ienākumu mediānas.

Kā ir ar zinātnisko potenciālu ārpus Rīgas?

Zinātniskais potenciāls ārpus Rīgas joprojām ir zems, turklāt, arī esošais netiek pienācīgi izmantots. Latvijai kopumā ir raksturīga samērā pasīvs augsto tehnoloģiju lietojums ražošanas sfērā. 2003. gadā aptuveni 69 % no kopējās pievienotās vērtības, kas tika saražota rūpniecībā, veidoja zemu tehnoloģiju nozares: pārtikas produktu un dzērienu ražošana, tabakas izstrādājumu ražošana, tekstilizstrādājumu ražošana, ādas, koksnes izstrādājumu (tostarp mēbeļu, papīra un celulozes) ražošana. Augsto un vidējo tehnoloģiju uzņēmumu produkcijas īpatsvars kopējā ražošanas apjomā ir neliels – attiecīgi 1,9 % un 29,4 % (augsto tehnoloģiju nozares ir farmācija un medicīna, datori un informācijas tehnoloģijas, radio, televīzija un sakari u. c.).

2.attēls.

Zemo, vidējo un augsto tehnoloģiju nozaru īpatsvars Latvijas reģionos (pēc pievienotās vērtības) 2003. gadā

Avots: Voronovs V., Petrova J., Račko E. "Reģionālās ekonomikas konkurētspējas paaugstināšana un aktīvā adoptācija globalizācijas apstākļos./Red.V.Voronovs", 2006.g.

Diemžēl pat Rīga vāja ar augsto tehnoloģiju nozares produkciju

Diemžēl pat Rīgas reģionā augsto tehnoloģiju produkcija veido tikai 2,7 % pievienotās vērtības, Latgales reģionā tā veido 1,3 %, Kurzemes reģionā – 0,7 %, bet Vidzemes un Zemgales reģionos tādu produkciju vispār neražoja (sk. 3. attēlu). Kaut arī Latgales reģionā augsto tehnoloģiju produkcijas īpatsvars ir otrs augstākais starp Latvijas reģioniem, nav lielu cerību, ka augsto tehnoloģiju produkcijas apjoms tuvākajā laikā sasniegs nepieciešamo kritisko masu, kas varētu kļūt par šī reģiona uzplaukuma pamatfaktoru.

Jābūt speciālam valsts atbalsta mehānismam atpalikušajiem reģioniem

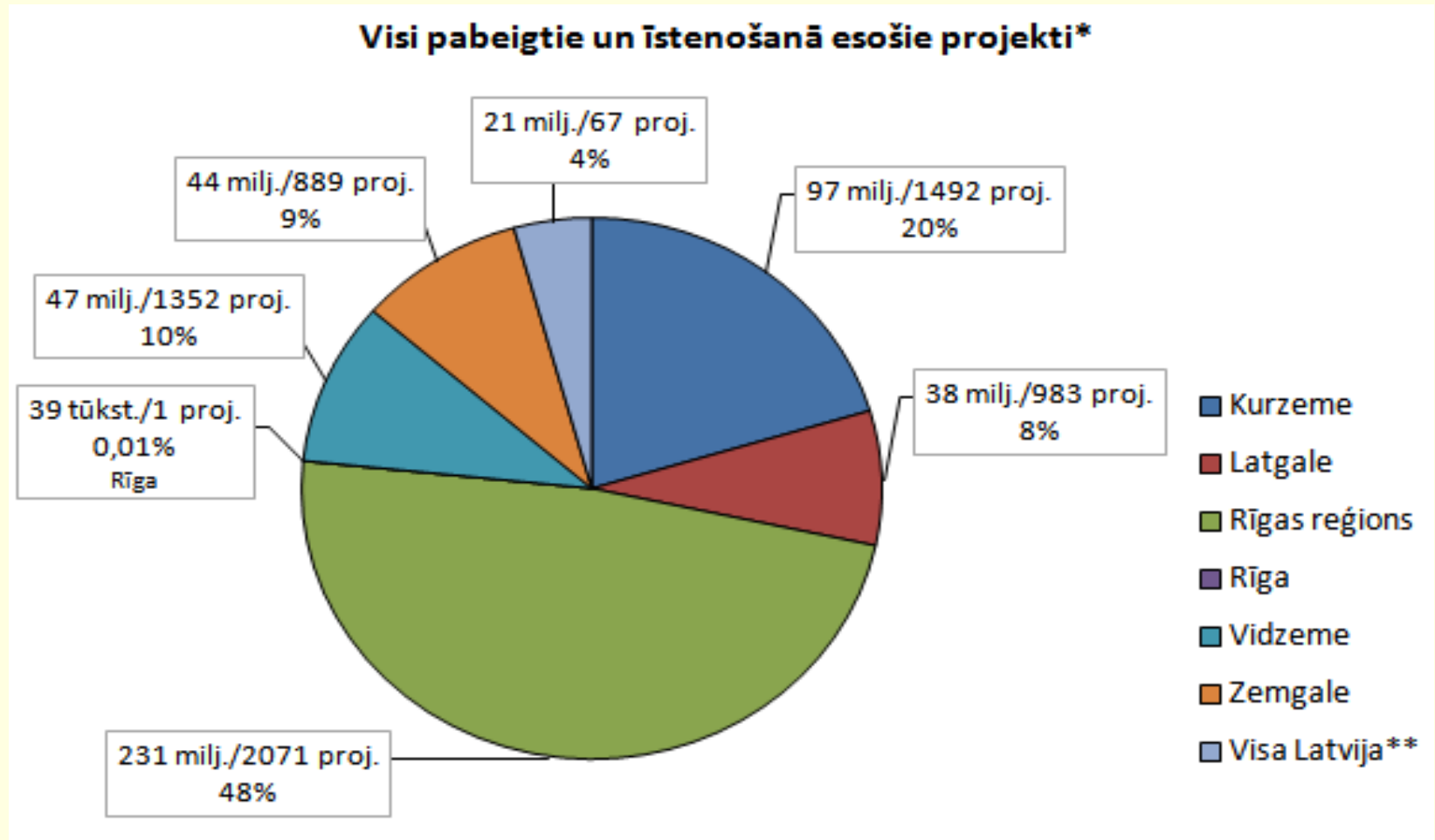
Viss iepriekšminētais liecina, ka ir jābūt speciālam valsts atbalsta mehānismam, kas ļautu vairāk atpalikušajiem reģioniem pretendēt uz lielāku atbalstu salīdzinājumā ar stiprākajiem. Ir vajadzīgi ne tikai speciālie finanšu resursi, bet arī to nodrošinājums ar organizatoriskiem instrumentiem, ar spēcīgiem speciālistiem projektu vadīšanā, uzņēmējdarbības vadīšanā, inovāciju veidošanā, organizācijā un pārvaldībā u. c. Par vienu no svarīgākiem disproporciju izlīdzināšanas instrumentiem vajadzētu kļūt ES struktūrfondu līdzfinansējumam, kas Latvijai ir pieejams kopš 2004. gada.

Kāda pie mums ir struktūrfondu finansējuma piešķiršanas politika?

Diemžēl struktūrfondu finansējuma piešķiršanas politika nebija saistīta ar reģionu attīstības līmeni un netika virzīta uz atpalcības un atšķirību mazināšanu. Tieši otrādi, objektīvi vērtējot, tā kļuva par reģionālo disproporciju padziļināšanas instrumentu, jo ekonomiski spēcīgas teritorijas piesaistīja lielāku finansējuma daļu. Līdz 2009. gada februārim ES struktūrfondu finansējuma lauvas tiesu bija saņēmis Rīgas reģions – 48 %, kam seko Kurzemes reģions ar 20 %, Vidzemes reģions ar 10 %, Zemgales reģions ar 9 %, pēdējā vietā atstājot Latgali ar 8 % ES struktūrfondu finansējuma piesaisti (sk. 3. attēlu).

3.attēls.

Pabeigtie struktūrfondu projekti reģionālajā skatījumā (2004-2006)

Kurš pie tā ir vainīgs?

Ja salīdzinām šos datus ar iepriekš apskatītajiem teritorijas attīstības indeksiem, tad redzam, ka pēc saņemtā ES finansējuma rādītājiem reģioni ierindojas tādā pašā secībā kā pēc attīstības indeksiem – tāpat ekonomiski spēcīgākie reģioni piesaista lielāku finansējumu nekā vājākie. Pabeigto struktūrfondu projektu finansējuma apjoms uz vienu iedzīvotāju 2004.–2006. gadā Rīgas reģionā bija 210 latu, kas precīzi atbilda Latvijas caurmēra rādītājam. Kurzemē, kas šajā periodā bija līderis struktūrfondu finansējuma piesaistes ziņā, šis rādītājs bija 321 lats, Vidzemē – 197 lati, Zemgalē – 156 lati, bet Latgalē gandrīz divas reizes mazāk nekā Latvijā caurmērā – tikai 110 latu.

Eiropas mērogā visa Latvija atbilst NUTS II kritērijiem

Līdzsvarota reģionu attīstība ir viens no ES mērķiem. Tomēr ES reģionālas politikas īstenošana nenozīmē, ka automātiski tiek īstenota arī nacionālā reģionālā politika, jo Eiropas mērogā visa Latvija atbilst tāda līmeņa reģionam uz kādu vērsta lielākā daļa Eiropas atbalsta (NUTS II). Lai mērķtiecīgi veidota reģionālā politika sekmētu Eiropas atbalstu reģionālai attīstībai nacionālā mērogā, nepieciešami speciāli pūliņi no Latvijas valsts puses.

Projektu vērtēšanas kritērijos reģionālais komponents ir ietverts formāli

Tomēr jāatzīst, ka ES līdzfinansētu projektu noteikšanā Latvijas reģionālas attīstības aspekti tiek ņemti vērā visai maz. Projektu vērtēšanas kritērijos reģionālais komponents ir ietverts formāli, no vērtētājiem netiek prasīta līdzatbildība par Latvijas līdzsvarotu, sabalansētu attīstību. Lai gan saskaņā ar LR MK noteikumiem Nr. 124 "Noteikumi par kritērijiem valsts budžeta dotācijas piešķiršanai pašvaldībām un plānošanas reģionu attīstības aģentūrām Eiropas Savienības struktūrfondu līdzfinansēto projektu īstenošanai" (2004. 3.II), vājākās pašvaldības, īstenojot ES struktūrfondu līdzfinansētus projektus var saņemt valsts dotāciju līdz 60 % no nepieciešamā nacionālā finansējuma.

Reģionālās politikas īstenošanā ir nepieciešamas būtiskas izmaiņas

Pagaidām tāds atbalsts ir maznozīmīgs. Ir jānodrošina mērķtiecīgāku, precīzāku un sabiedriski efektīvāku valsts atbalstu ES struktūrfondu piesaistei atpalikušajiem reģioniem un vājākajām pašvaldībām. Šādas būtiskās pārmaiņas ir iespējamās tikai kopā ar pārmaiņām politiskajā sfērā. Partijām un politiķiem savu enerģiju jātērē reģionu problēmu risināšanai, nevis tā jāizšķērdē savstarpējos ķīviņos. Viens no iespējamajiem risinājumiem ir – divpalātu parlamenta izveidošana, kur uz vienlīdzīgiem pamatiem tiktu pārstāvēti visi Latvijas reģioni, kur priekšstāvjiem būtu mandāts (un saistībā ar to atbildība) aizstāvēt sava reģiona iedzīvotāju intereses.

Vaina ir meklējama administratīvajos un politiskajos iemeslos

Socioloģiskā aptauja "Pētījums par atbildīgumu" parāda, ka liela daļa respondentu ir pārliecināta, ka vaina ir meklējama administratīvajos un politiskajos iemeslos. Kvalitatīva Nacionālā attīstības plāna trūkumu uzsvēra 30,3 % respondentu, savukārt 28,5 % respondentu uzskatīja, ka Latvijas politiskajai elitei nav pietiekamas atbildības par situāciju atsevišķos reģionos. Finansiāli ekonomiskie iemesli respondentu uztverē novirzījās otrajā plānā: nepietiekamu mērķtiecīgo investīciju apjomu reģionu attīstībai uzsvēra 17,8 % respondentu, bet 14,9 % uzskatīja, ka Latvijas valstij vienkārši nav nepieciešamā finansējuma reģionu atbalstam.

**Kāpēc, Jūsaprāt, Latvijā nenotiek reģionu vienmērīga sabalansēta
attīstība? , (procentos)
(respondentiem bija iespēja atzīmēt līdz 2 atbilžu variantiem)**

	Kopā	Rīga	Pierīga	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale
Nav kvalitatīva Nacionālā attīstības plāna	30,3	36,8	25,9	23,1	23,6	34,6	28,4
Latvijas politiskai elitei nepietiek atbildības par situāciju atsevišķos reģionos	28,5	30,4	26,5	33,3	22,4	20,7	34,9
Nepietiekošs mērķtiecīgo investīciju apjoms reģionu attīstībai	17,8	22,1	12,0	11,6	19,5	19,0	16,9
Valstī nav nepieciešamā investīciju apjoma	14,9	20,5	8,1	9,7	10,5	20,4	13,6
Reģioniem ir dažāda ģeogrāfiskā pievilcība	12,5	13,4	16,1	10,3	9,7	15,8	8,0
Reģionālās attīstības ministrijai jāatrodas vienā no atpalikušajiem reģioniem, nevis Rīgā	12,2	6,9	12,5	28,8	8,0	6,6	20,0
Pašreizēja Latvijas valsts ārēja politika dažādi skar reģionus	10,7	13,2	8,8	6,8	7,5	9,1	14,5
Reģioniem nav juridiskās patstāvības	8,3	7,5	6,9	8,4	9,5	8,2	10,6
Nepietiekoša administratīvā kapacitāte (spēja) vietējā līmenī	7,2	8,2	6,9	8,7	5,7	6,0	6,9
ES skatījumā Latvija ir viens reģions	5,7	2,5	8,4	13,4	3,2	4,7	7,1

RAPLM būtu jāatrodas nevis Rīgā, bet Latgalē?

Interesanti, ka 28,8 % respondentu Vidzemē un 20,0 % respondentu Latgalē uzskatīja, ka RAPLM būtu jāatrodas nevis Rīgā, bet tieši kādā no atpalikušajiem reģioniem. Ievērojams ir to respondentu skaits, kuri uzskata, ka Latvijas ārpolitiskais resors nepietiekami atbalsta reģionus, ar ārpolitiskiem līdzekļiem veicinot pierobežas sadarbību, atbalstot uzņēmējdarbību utt. Ir būtiska atšķirība, vai reģions robežojas ar ES valstīm – Igauniju un Lietuvu, vai arī atrodas kaimiņos Baltkrievijai un Krievijai, kā tas ir Latgales gadījumā. Te ārpolitisko aktivitāšu nozīme reģionu attīstības veicināšanā ir īpaši svarīga. Acīmredzot tāpēc to respondentu īpatsvars, kas kritiski vērtē Latvijas ārlietu institūciju un reģionu sadarbību, Latgalē ir 14,5 %; tas ir ievērojami vairāk nekā Vidzemē (6,8 %), Kurzemē (7,5 %) un Zemgalē (7,5 %).

Vai pašvaldību darbinieki darbojas profesionāli?

Pēc Latvijas iedzīvotāju domām, vēl viens būtisks iemesls nevienmērīgai reģionu attīstībai ir pašvaldību darbinieku zemā kapacitāte un darbības neefektivitāte. 4. tabulā apkopotie socioloģiskie dati liecina, ka Latgales iedzīvotāji salīdzinājumā ar aptaujātajiem citos reģionos kritiskāk vērtēja pašvaldību darbiniekus pēc kompetences kritērija, kurpretim Rīgas un Kurzemes reģionu iedzīvotāji vairāk par citiem ir neapmierināti ar to, ka viņu pašvaldību darbinieki atrodas spēcīgā atkarībā no lieluzņēmējiem.

4.tabula.

Kā Jūs raksturotu pašvaldības darbiniekus?, 2008.g., procentos

	Darbojas atbilstoši likumiem, profesionāli	Darbība ir atkarīga no biznesa pārstāvju ietekmes	Darbinieki bieži ir nekompetenti, to darbība nav efektīva	Nav atbildes
Rīga	16,8	42,9	32,5	19,6
Pierīga	21,1	36,2	41,7	16,0
Vidzeme	34,8	22,3	40,0	10,8
Kurzeme	14,1	41,7	30,0	15,0
Zemgale	19,3	26,7	38,0	18,5
Latgale	11,6	23,9	47,5	20,2
Kopā	18,5	34,6	37,4	17,5

5.tabula

Atbilžu “Ļoti lielā” un “Liela” īpatsvars atbildēs uz jautājumu “Cik lielā mērā Jūs jūtat atbildību par to, kādi ir dzīves apstākļi...”
(procentos)

	Rīga	Pierīga	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale
...Jūsu ģimenei	87,2	86,4	89,3	72,4	86,9	85,1
...Jūsu kaimiņiem	14,2	8,0	5,9	11,1	8,2	9,3
...Jūsu pagasta/pilsētas iedzīvotājiem	9,3	2,7	0	8,2	2,4	4,3
...Latvijas iedzīvotājiem	9,5	4,6	0,9	4,2	0,8	2,9
...Eiropas iedzīvotājiem	5,1	3,2	0	5,0	1,6	0
...Cilvēcei	9,9	4,7	0	4,4	6,9	2,7

Avots: SKDS aptauja “Atbildīgums”, 2008.gada novembris, n=1000

**Būsim atbildīgie par katru Latvijas reģiona
veiksmīgu attīstību!**

Paldies par uzmanību!